

Stanisław Horna, Ewa Kościelna, Marian Rożej

Prace konserwatorskie na terenie województwa skierniewickiego w latach 1982-1989

Ochrona Zabytków 44/1 (172), 42-51

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRACE KONSERWATORSKIE NA TERENIE WOJEWÓDZTWA SKIERNIEWICKIEGO W LATACH 1982-1989

W latach 1982-1989¹ służby konserwatorskie województwa skierniewickiego realizowały wcześniej określone zamierzenia. Prowadzono prace konserwatorsko-budowlane i remontowe w 107 obiektach, a w 38 je zakończono (m. in. w Sochaczewie wyremontowano dawny ratusz z przeznaczeniem na muzeum, odnowiono kościół i plebanię w Żłakowie Kościelnym, pałac w Teresinie, Dom Arcykapłana w Nieborowie). Inwestorami tych prac, prócz WKZ, byli właściciele lub użytkownicy obiektów. Optymizmem może napawać fakt, że coraz większe zainteresowanie w przejmowaniu i opiece nad zabytkami architektury (pałace i dwory częstokroć otoczone parkami, kamienice, młyny) wykazują osoby i instytucje prywatne. W latach 1982-1989 przekazano nowym użytkownikom 25 obiektów.

Określone nadzieje wiążą służby konserwatorskie z nowelizacją ustawy o ochronie dóbr kultury, która prócz określenia obowiązków wobec obiektów zabytkowych, dodatkowo zachęcałaby właścicieli, użytkowników i ewentualnych sponsorów do finansowania i opieki nad obiektami narodowymi dobrami kultury.

W omawianym okresie wykonano studia historyczno-urbanistyczne dla 7 miejscowości: Białej Rawskiej, Bielaw, Bolimowa, Brzezina, Skierniewic, Soboty i Wiskitek oraz dokumentację architektoniczno-historyczną dla 8 obiektów (kościół, kamienice i zameczek romantyczny). Poddano zabiegom konserwatorskim łącznie 64 obiekty ruchome stanowiące własność prywatną lub muzealną. W zakresie archeologii zostały zakończone prace przy ewidencji ZAZP, w wyniku których zarejestrowano 2620 stanowisk. Przebadano 71 obiektów odkrywając m. in. grodzisko z VII-XI w. w Bocheniu, cmentarzysko kultury łużyckiej z epoki brązu w Bąkowie Dolnym, cmentarzysko grobów kłozowych i osadę kultury przeworskiej w Róźcach-Starej Wsi, grodzisko z XIII-XIV w. w Rawie Mazowieckiej, osadę kultury grobów kłozowych w Sochaczewie oraz kopce podworskie z XV-XVI w. w Borówku i Sobocie.

Działaniom konserwatorskim poddane zostały także założenia parkowe (zewidencjonowano dalszych 20 obiektów) oraz cmentarne (97 obiektów). Konserwację i rewaloryzację dóbr kultury zlecono wyspecjalizowanym instytucjom: PP PKZ-Oddział w Warszawie i Łodzi, Spółdzielniom „Plastyka” i ARS ANTIQUA z Warszawy, a także wykonawcom prywatnym, mającym stosowne uprawnienia.

ZABYTKI NIERUCHOME

Arkadia (gm. Nieborów) — park romantyczno-sentymentalny z murańskimi budynkami, założony w 1778 r. według projektu Bogumiła Zuga.

W latach 1977-1988 przeprowadzono prace związane z rewaloryzacją parku. W 1986 r. wykonano dokumentację trwałego zabezpieczenia Mostku przy Akwedukcie, dokumentację techniczną rekonstrukcji murów przybytku Arcykapłana, dokumentację oraz prace konserwatorskie przy Świątyni Diany, dokumentację Grobowca.

Inwestor — Muzeum Narodowe w Warszawie.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie.

Białogórne (gm. Biała Rawska) — dwór z lat 1920-1930, murańsk w typie „dworu polskiego”, zbudowany dla Stefana Okęckiego.

W latach 1985-1988 przeprowadzono remont kapitalny wraz z adaptacją na cele mieszkalne. Wykonano prace murarskie, tynki wewnętrzne i zewnętrzne, ocieplenie zewnętrznych ścian supremą, instalację elektryczną i wodno-kanalizacyjną oraz impregnację ścian i podłóg. Wymieniono stolarkę drzwiową i okienną. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — właściciel obiektu T. i A. Czyżyk i WKZ.

Bolimów — kościół parafialny p.w. Św. Anny, późnorenansowy z pierwszej połowy XVII w.

W latach 1977-1985 wykonano prace konserwatorskie polegające na zbiuciu starego i założeniu nowego tynku zewnętrznego, reperacji pęknięć na sklepieniu i ścianach, malowaniu ścian, częściowej naprawie i konserwacji więźby dachowej nawy oraz wieży, wymianie pokrycia dachowego z ceramicznego na blachę miedzianą.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka w Bolimowie.

Wykonawca — Gminna Spółdzielnia w Bolimowie i rzemieślnicy.

Boża Wola (gm. Baranów) — późnoklasycystyczny pałacyk z 1869 r., obecnie przebudowany.

W latach 1985-1989 prowadzono remont kapitalny wraz z adaptacją na cele mieszkalno-wystawiennicze. Wymieniono stropy drugiej kondygnacji, detale blacharskie, tynki, podłogi, schody, częściowo stolarkę drzwiową i okienną oraz instalację c.o., wodno-kanalizacyjną, a w całości instalację elektryczną, naprawiono więźbę dachową. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — właściciel obiektu Jadwiga Kalmus i WKZ.

Brzeziny — późnobarokowy zespół klasztorny Reformatów z przełomu XVII-XVIII w.

W latach 1988-1989 wymieniono poszycie dachowe na blachę miedzianą, wykonano blacharkę, konserwację więźby dachowej środkami owadobójczymi oraz zrekonstruowano mur okalający dziedziniec przed kościołem.

Inwestor — klasztor Reformatów i WKZ. Wykonawca: rzemieślnicy.

Domaniewice — wczesnobarokowa kaplica p.w. Narodzenia N.P. Marii z lat 1631-1633.

W latach 1983-1984 na koszt parafii przeprowadzono naprawę tynków zewnętrznych, wymieniono blacharkę, naprawiono stolarkę okienną i drzwiową. Prace prowadzono systemem gospodarczym.

Jankowice (gm. Jeźów) — murańsk dwór, wzniesiony dla rodziny Potockich w latach 1900-1910.

W latach 1986-1988 wymieniono tynki wewnętrzne i zewnętrzne, blacharkę, stolarkę drzwiową i okienną, założono instalację elektryczną. Prace prowadzono systemem gospodarczym.

Inwestor — właściciel obiektu Elżbieta Szczeblewska i WKZ.

Kaleń (gm. Sadkowice) — klasycystyczny pałac z XIX w.

W ramach kontynuowanych prac wykonano schody zewnętrzne z piaskowca oraz detale architektoniczne wewnątrz, kominiki, rozety, żyrandole, kinkiety, oraz zaadaptowano pomieszczenia na strychu na pokoje noclegowe.

Inwestor — WKZ. Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie.

Kocierzew — eklektyczny kościół parafialny p.w. Św. Wawrzyńca Męczennika, murańsk, z lat 1871-1873.

W latach 1987 przeprowadzono remont elewacji polegający na wymianie tynków na tynki barwione, wykonano prace stolarskie, blacharskie, pomalowano ściany wewnętrzne kościoła.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka. Wykonawca — Rzemieślnicza Spółdzielnia Wielobranżowa w Łowiczu.

Lewin (gm. Sadkowice) — drewniany kościół z XVII w., przebudowany w XVIII w.

W latach 1986-1988 cały obiekt impregnowano, wymieniono drzwi do zakrystii i prezbiterium oraz odeskowano zakrystię.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka i WKZ. Wykonawca — rzemieślnicy.

Lipce Reymontowskie — drewniana kaplica cmentarna z pierwszej połowy XVIII w.

¹ Por. Ochrona Zabytków, nr 2, 1973, s. 147-157; nr 1, 1979, s. 62-68; nr 1-2, 1983, s. 138-143.

W latach 1985-1989 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego naprawiono więźbę dachową, wymieniono pokrycie dachowe z papy na gonty, naprawiono podłogi, wymieniono oszalowanie, stolarkę okienną, instalację elektryczną, rynnę i rury spustowe, pomalowano wnętrze i poddano konserwacji ołtarz główny. Roboty wykonano systemem gospodarczym.
Inwestor — parafia rzymskokatolicka p.w. Znalezienia Krzyża Św.

Ł o w i c z — kościół parafialny p.w. Św. Ducha fundacji arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego, wzniesiony w 1404 r., rozbudowany w XVII i XVIII w., przebudowany w XIX w.

W 1986 r. odnowiono wnętrze kościoła, m.in. polichromie olejne na ścianach i suficie oraz przeprowadzono prace malarskie elewacji zewnętrznej kościoła.
Inwestor — parafia rzymskokatolicka.
Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza Wielobranżowa w Łowiczu.

Ł o w i c z — zespół klasztorny Bernardynów p.w. Św. Bartłomieja z fundacji biskupa Jana Gruszczyńskiego, z końca XVI w., rozbudowany i przebudowany w następnym stuleciach.

W latach 1985-1986 przeprowadzono remont, w ramach którego wymieniono dachówkę ceramiczną na blachę miedzianą, rynnę i rury spustowe, naprawiono tynki wewnętrzne i zewnętrzne, przeprowadzono prace malarskie całego obiektu. Wykonano ekspertyzę zawilgoceń obiektu.
Inwestor — Klasztor Bernardynów i WKZ.

Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza Wielobranżowa w Łowiczu.

Ł o w i c z — kościół Pijarów p.w. Św. Wojciecha i NMP z lat 1672-1680, fundowany przez J. Szaniawskiego, kasztelana gostyńskiego i Wojciecha Zimnego, chłopca ze wsi Bobrowniki, rozbudowany przez M. Radziejowskiego w XVIII w.

W roku 1985 założono podwójne okna, przeprowadzono prace przy elewacji obiektu, położono nową posadzkę, pomalowano wnętrze kościoła. Dokonano badań odkrywkowych polichromii.

Inwestor — kościół Pijarów.
Wykonawca — KAMBUD w Pińczowie.

Ł o w i c z — kościół ewangelicki, klasycystyczny z lat 1838-1839 według projektu J. Łuczaja z korektami H. Marconiego i S. Kozłowskiego.

W 1988 r. wymieniono stolarkę okienną, poddano konserwacji główne drzwi kościoła.

Inwestor — Urząd Miasta Łowicza.
Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza Łowicz.

Ł o w i c z — romantyczny zespół pałacowy gen. Stanisława Klickiego z pierwszej połowy XIX w., zbudowany według projektu Karola Krauze, przy ul. 1 Maja. W latach 1985-1988 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego w pałacu, kaplicy i domu ogrodnika wykonano nową stolarkę i instalację elektryczną, ułożono klinkier, przeprowadzono prace murarskie (kominy, podbicie i przemurowanie ganku, budowa schodów, tynki wewnętrzne) oraz ocieplono strop i piętra. W baszcie położono daszek zabezpieczający. Teren pałacowy ogrodzono.

Inwestor — właściciel obiektu Z. i R. Artymowscy i WKZ.

Wykonawca — JURIMEX Warszawa, rzemieślnicy.

Ł o w i c z — dom murowany z XVII-XVIII w. przy Rynku Kilińskiego 9. W 1988 r. w kamienicy przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego wymieniono więźbę dachową i pokrycie dachu, stropy nad piwnicami, parterem i częściowo I piętrzem, ściany drewniane na murowane, stolarkę okienną i drzwiową, podłogi, instalację elektryczną oraz wykonano tynki wewnętrzne i pomalowano cały obiekt. Prace wykonano systemem gospodarczym.
Inwestor — właściciel obiektu Stanisław Bury i WKZ.

Ł o w i c z — dawny „Hotel Polski”, zbudowany w roku 1848 przy ul. Świerczewskiego 12.

W latach 1986-1989 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego wykonano strop, tynki wewnętrzne i zewnętrzne, przebudowano ściany działowe, założono instalację elektryczną, c.o. i wodno-kanalizacyjną, wymieniono stolarkę drzwiową i okienną. Prace wykonano systemem gospodarczym.
Inwestor — właściciele obiektu, D. Szachogluchowicz i J. Bliźniewska i WKZ.

M a k ó w — kościół parafialny p.w. Św. Wojciecha, zbudowany w drugiej połowie XVIII w.

W latach 1985-1987 przeprowadzono remont, w ramach którego naprawiono i częściowo wymieniono więźbę dachową oraz wykonano impregnację, a następnie wymieniono poszycie dachowe z ceramicznego na blachę miedzianą wraz z rurami spustowymi. Wykonano również nową elewację.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka i WKZ.

Wykonawca — rzemieślnicy.

M i e d n i e w i c e (gm. Wiskitki) — barokowy zespół dawnego kościoła i klasztoru reformackiego z końca XVII w. i pierwszej połowy XVIII w. W latach 1988-1989 przystąpiono do remontu kapitalnego, w ramach którego wykonano pokrycie dachu z blachy miedzianej, wymieniono stropy drewniane na ceramiczne, w jednym skrzydle klasztoru, wymieniono stolarkę drzwiową i okienną, założono instalację wodno-kanalizacyjną i c.o., tynki zewnętrzne. Odnowiono chór anielski za ołtarzem głównym. Prace trwają.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka i WKZ.

Wykonawcy — rzemieślnicy.

N i e b o r ó w — dawny czworak zbudowany pod koniec XIX w. W latach 1988-1989 przeprowadzono remont. Zakres robót obejmował: naprawę i częściową wymianę konstrukcji dachowej, wymianę pokrycia dachu, stolarki okiennej i drzwiowej zewnętrznej, wykonanie posadzek wraz z warstwą izolacyjną wewnątrz obiektu.

Inwestor — Urząd Gminy w Nieborowie i WKZ.

Wykonawca — roboty wykonano systemem gospodarczym.

N i e b o r ó w — neogotycki kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Bolesnej wybudowany w latach 1871-1883 wed-

ług projektu K. Branmana. W 1986 r. przeprowadzono remont dwóch wież kościelnych, w ramach którego częściowo wymieniono konstrukcję i odeskowanie, pokryto blachą miedzianą oraz założono nowe kule miedziane pod krzyżami. W 1989 r. przystąpiono do remontu dachu: wymieniono częściowo krokwie, odeskowanie dachu i pokryto go blachą miedzianą. Naprawiono tynki zewnętrzne oraz odnowiono elewację kościoła.
Inwestor — parafia rzymskokatolicka i WKZ.

Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza z Łowicza.

N i e b o r ó w — zespół rezydencjonalny, budowany i rozbudowywany w XVII i XVIII w., według projektu Tyłmana z Garamen i Szymona B. Zuga. W latach 1986-1988 w pałacu przeprowadzono prace dekarские, tynkarskie i instalacyjne. W pawilonie myśliwskim przeprowadzono remont starej instalacji elektrycznej, wykonano prace blacharskie. W oranżerii wykonano remont instalacji sanitarnej i elektrycznej. D o m o f i c j a l i s t y — remont instalacji wodno-kanalizacyjnej i c.o. D o m e k o g r o d n i k a — prace remontowe i dokumentacyjne.
Inwestor — Muzeum Narodowe w Warszawie.

Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza.

N o w y D w ó r (gm. Nowy Kawęczyn) — dwór murowany z początku XX w., założony na planie prostokąta.

W latach 1986-1988 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego wymieniono więźbę dachową, poszycie dachowe z ceramicznego na blachę miedzianą, wykonano blacharkę, strop oraz tynki wewnętrzne i zewnętrzne, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, pomalowano pomieszczenia, założono podłogi i posadzki, instalację c.o., wodno-kanalizacyjną. We wnętrzach założono boazerię, zyrandole i kinkiety.

Inwestor — ISiK w Skierniewicach, Kwiciarski Zakład Doświadczalny w Nowym Dworze i WKZ.

Wykonawca — Przedsiębiorstwo Polonijno-Zagraniczne „Jugopol”.

O j r z a n ó w (gm. Żabia Wola) — pałac z drugiej połowy XIX w., zbudowany według projektu Władysława Marconiego.

W roku 1986 przeprowadzono remont kotłowni i hydroforni oraz instalacji elektrycznej. Częściowo wymieniono instalację c.o. i wodno-kanalizacyjną, wyremontowano i pomalowano elewację budynku. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — Zjednoczone Zespoły Gospodarcze, Sp. z o.o., Warszawa.

O s i e k (gm. Kocierzew Południowy) — modrzewiowy dwór z ok. 1780 r., wzniesiony dla Marcellego Baciarellego. W latach 1985-1989 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego wykonano remont więźby dachowej, dach pokryto blachą, wykonano blacharkę, tynki wewnętrzne i zewnętrzne, w pomieszczeniach mieszkalnych zrobiono wylewki i posadzki. Założono instalację wodno-kanalizacyjną i elektryczną. Uporzędkowano bezpośrednie otoczenie dworu. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — właściciel obiektu, Aleksander Baciarelli i WKZ.

O s u c h ó w (gm. Mszczonów) — pałac z połowy XIX w. z parkiem.

W ramach kontynuowanych prac remontowo-konserwatorskich w 1985 r. wykonano dokumentację remontowo-adaptacyjną. W latach 1986-1989 przeprowadzono prace związane z instalacją elektryczną, sanitarną i c.o., otynkowano i pomalowano ściany wewnętrzne obiektu, wymieniono stolarkę okienną, częściowo drzwiową. Naprawiono tynki zewnętrzne oraz portal wejściowy.

Inwestor — Zakład Ubezpieczeń Społecznych w Warszawie i WKZ.

Wykonawca — Przedsiębiorstwo Polonijno-Zagraniczne TAIS w Poznaniu.

P o p i e ń (gm. Rogów) — neoklasycystyczny pałac z końca XIX w.

W 1988 r. wyremontowano dach, wymieniono blacharkę, przeprowadzono remont instalacji c.o. i wodno-kanalizacyjnej. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — PGR-Rogów.

P u s z c z a M a r i a ń s k a — drewniany kościół p.w. Za Dusze Zmarłych, budowany i rozbudowany od drugiej połowy XVII do XIX w., należący do zespołu klasztorowego Marianów.

W 1986 r. przeprowadzono remont, w ramach którego wymieniono odeskowanie i belki stropowe, więźbę dachową i ściany zaimpregnowano, poddano konserwacji chór.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

Wykonawca — rzemieślnicy.

P r u s y (gm. Gluchów) — klasycystyczny drewniany dwór z początku XIX w.

W latach 1988-1989 rozpoczęto remont kapitalny. Wykonano fundamenty i konstrukcję ścian nośnych, ściany zewnętrzne i wewnętrzne (murowane i drewniane), wymieniono więźbę dachową, dach pokryto gontem. Wykonano stolarkę drzwiową i okienną oraz instalację elektryczną.

Inwestor — ISiK w Skierniewicach, Sadowniczy Zakład Doświadczalny — Prusy i WKZ.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Łodzi.

P s z c z o n ó w (gm. Maków) — dzwonnica obok kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Św. i Św. Doroty, murowana z pierwszej połowy XX w.

W latach 1982-1983 więźbę dachową poddano impregnacji oraz wymieniono pokrycie dachu z ceramicznego na blachę miedzianą.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

Wykonawca — rzemieślnicy.

R a w a M a z o w i e c k a — dawne kolegium jezuickie z pierwszej połowy XVII w., przy kościele parafialnym p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP.

W latach 1986-1987 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego wzmocniono więźbę dachową i nadproża nad oknami, dach pokryto blachą cynkową, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, założono instalację elektryczną, wodno-kanalizacyjną i c.o.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

Wykonawca — rzemieślnicy.

R o s s o c h a (gm. Rawa Mazowiecka) — pałac z początku XX w., nawiązujący formą do klasycyzmu.

W latach 1985-1986 wymieniono poszycie dachowe z ceramicznego na blachę cynkową wraz z wymianą rynien i rur spustowych oraz naprawiono i pomalowano elewację.

Inwestor — Zootechniczny Zakład Doświadczalny w Rossosze i WKZ.

Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza „BUDOTECHNIKA” w Łodzi, Zakład Dekarski w Wiśniowej Górze.

S k o t n i k i (gm. Teresin) — pałac z 1862 r., według projektu Apoloniusza Nieniewskiego i Józefa Boretiego.

W latach 1987-1988 wykonano remont pokrycia dachowego, wymieniono obróbkę blacharską, przeprowadzono remont elewacji polegający na naprawie i uzupełnieniu tynków, malowaniu tynków oraz stolarki okiennej i drzwiowej. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — Warszawskie Przedsiębiorstwo Hodowli Roślin Ogrodniczych.

S t r u g i (gm. Teresin) — dwór murowany z pierwszej połowy XIX w.

W 1987 r. przeprowadzono remont pokrycia dachu i wymieniono blacharkę, przebudowano kominy, naprawiono i pomalowano tynki oraz stolarkę drzwiową i okienną. Częściowo wymieniono instalację kanalizacyjną i c.o. Wykonano izolację obiektu. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — Warszawskie Przedsiębiorstwo Hodowli Roślin Ogrodniczych.

S i e r z c h o w y (gm. Cielądz) — dzwonnica obok kościoła parafialnego p.w. Przemienienia Pańskiego, drewniana, zbudowana w XVIII w.

W latach 1983-1984 naprawiono elementy konstrukcyjne, wymieniono oszalowanie i pokrycie dachowe, całość poddano impregnacji.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

Wykonawca — Rzemieślnicza Spółdzielnia Pracy w Kurzeszynie.

S t r o b ó w (gm. Skierniewice) — dwór murowany z XIX w., obecnie Dom Dziecka.

W latach 1987-1989 przeprowadzono roboty budowlano-remontowe: wymieniono dach, stropy i podłogi, nowe ścianki działowe otynkowano, naprawiono tynki elewacji budynku, zmodernizowano system ogrzewania.

Inwestor — Kuratorium Oświaty i Wychowania w Skierniewicach i WKZ.

Wykonawca — PZ „Intermarkom” — Brzeziny.

Skierniewice — willa przy ul. Armii Ludowej 23, dawna willa Heinrichów, zwana „Marysinem”, zbudowana ok. 1910 r. z elementami dekoracyjnymi o charakterze klasycystycznym.

W latach 1985-1989 przeprowadzono remont obiektu polegający na częściowej wymianie konstrukcji dachowej, pokrycia dachu, rynien i rur spustowych, stropów typu „kleina”, wymianie podłóg, tynków zewnętrznych i wewnętrznych, części stolarki drzwiowej i okiennej, wykonaniu instalacji wodno-kanalizacyjnej i c.o. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — właściciel obiektu Czesław Walkosz i WKZ.

Skierniewice — pałac z początku XVII w., fundacja arcybiskupów Barano-

wskiego i Gębickiego, rozwijany do XX w.

W latach 1986-1988 przeprowadzono prace elewacyjne i sztukatorskie w głównym obiekcie, wymieniono blacharkę, założono instalację odgromową, wymieniono instalację elektryczną, wykonano izolację poziomą. Przeprowadzono prace dotyczące wystroju wnętrz. Pomalowano ściany wewnętrzne oraz stolarkę drzwiową i okienną. Przeprowadzono renowację polichromii w kaplicy pałacowej.

Inwestor — Instytut Warzywnictwa w Skierniewicach i WKZ.

Wykonawca — Spółdzielnia Sztukatorska „Akant”.

Skierniewice — budynek dworca kolejowego, zbudowany w latach 1844-1845 według projektu A. Idźkowskiego.

W latach 1983-1984 przeprowadzono roboty związane z wymianą pokrycia dachu i blacharki, częściową wymianę stolarki okiennej i drzwiowej.

W latach 1988-1989 wykonano remont elewacji budynku polegający na naprawie tynków oraz pomalowaniu elewacji całego obiektu.

Inwestor — CDO PKP w Warszawie.

Wykonawca — DORB — Łowicz, Spółdzielnia Rzemieślnicza Usług Różnych w Skierniewicach.

S o c h a c z e w — klasycystyczny Ratusz Miejski wzniesiony w 1828 r., odbudowany w 1918 r.

W latach 1985-1989 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego wykonano wymianę stropów, tynków wewnętrznych i zewnętrznych, stolarki drzwiowej i okiennej. Wymieniono więźbę dachową i pokrycie dachu na blachę miedzianą oraz blacharki. Wykonano instalację c.o. i wodno-kanalizacyjną i elektryczną. Pomalowano pomieszczenia, wykonano detale architektoniczne wnętrz.

Inwestor — WKZ.

Wykonawca — Spółdzielnia Rzemieślnicza, PKZ — Oddział w Warszawie.

W a l e w i c e (gm. Bielawy) — klasycystyczny zespół pałacowy wybudowany w 1783 r. dla Anastazego Walewskiego i Magdaleny z Tyzenhauzów, według projektu W. Kronenberga z 1886 r.

W latach 1987-1989 wymieniono tynki wewnętrzne, instalację elektryczną, wykonano urządzenia sanitarne oraz pomalowano wewnętrzne ściany i sufity oraz stolarkę drzwiową i okienną, przeprowadzono częściowy remont elewacji budynku oraz wozowni z częścią mieszkalną. Wykonano c.o., naprawiono pokrycie dachowe.

Inwestor — Państwowa Stadnina Koni w Walewicach.

Wykonawca — Spółdzielnia „Toren” — Skierniewice.

W o l a P e k o s z e w s k a (gm. Kowiesy) — klasycystyczny dwór murowany z 1823 r. rozbudowany w XX w., obecnie siedziba szkoły podstawowej.

W latach 1986-1987 wymieniono instalację elektryczną i wodno-kanalizacyjną, naprawiono tynki, pomalowano wnętrze obiektu. Prace wykonano systemem gospodarczym.

Inwestor — Zbiorcza Szkoła Gminna w Kowiesach.

Złaków Kościelny (gm. Zduny) — neogotycki kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych.

W latach 1986-1987 naprawiono więźbę dachową i ją zaimpregnowano, oraz wymieniono pokrycie dachu z dachówki ceramicznej na blachę miedzianą, rynny i rury spustowe, uzupełniono detale architektoniczne z cegły i piaskowca. Prace wykonano systemem gospodarczym. Inwestor — parafia rzymskokatolicka i WKZ.

Żelechów (gm. Żabia Wola) — kościół parafialny p.w. Zwiastowania NMP z połowy XVI w., w późniejszych latach rozbudowany i remontowany.

W latach 1988-1989 przeprowadzono remont polegający na odnowieniu elewacji zewnętrznej kościoła, wstawieniu metalowych okien, wymieniono stolarkę drzwiową. Blachą miedzianą pokryto wieżę kościoła.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka. Wykonawca — rzemieślnicy.

Żyrardów — eklektyczny dworzec kolejowy z pierwszej połowy XX w., według projektu R. Millera.

W latach 1986-1989 wykonano roboty kamieniarskie w pełnym zakresie, tj. posadzkę w hallu, ściany w poczekalniach, schody i posadzkę w tunelu. Wymieniono konstrukcję oraz pokrycie dachu, obróbki blacharskie, stolarkę drzwiową i okienną, przeprowadzono prace przy elewacji budynku.

Inwestor — CDO Kolei Państwowych w Warszawie.

Wykonawca — Warszawskie Zakłady Kamienia Budowlanego „Kambud”, Spółdzielnia Rzemieślnicza Usług Różnych.

Żyrardów — budynek przy pl. Wolności 3, dawny „Dom Ludowy” z lat 1910-1912, obecnie Miejski Dom Kultury.

W latach 1985-1987 przeprowadzono remont kapitalny, w ramach którego pokryto dach, wykonano blacharkę, instalację sanitarną. Zmontowano ścianki działowe, wykonano tynki wewnętrzne, naprawiono podłogi oraz zdemontowano starą i wykonano nową instalację sanitarną i dodatkowe punkty świetlne.

Inwestor — Miejski Dom Kultury.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie, Żyrardowskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane z Żyrardowa.

ZABYTKI RUCHOME

Rzeźba

Łowicz — kolegiata, portal wejściowy do kaplicy Tarnowskich z początków XVII w., wykonany prawdopodobnie przez dwa warsztaty kamieniarskie: krakowsko-pinczowski oraz chełmiński. Portal złożył mistrz Samuel Świątkiewicz. Celem prac konserwatorskich było odsłonięcie oryginalnej powierzchni kamienia i przywrócenie kompozycji dekoracyjnej portalu. Pobiały i przemalowania zdejmowano metodami mechanicznymi i chemicznymi (Remosol). Usunięto również uzupełnienia wapienne i wapieno-cementowe. Następnie piaskowiec odczyszczono wodą oraz 6% roztworem HF. Odkuto kawałki kamienia przytwierdzone na cement i ponownie umocowano żywicą epoksydową — Epidian 5.

Oczyszczono wszystkie elementy żelazne, odsłonięte po zdemontowaniu odspojonych kawalków kamienia. Zabezpieczono je preparatem Kompleksor. Następnie uzupełniono ubytki zaprawą wapienną z kruszywem piaskowcowym i piaskowym. Wszystkie kity spatinowano stosując roztwór wodny POW z dodatkami odpowiednich pigmentów.

Przystępując do konserwacji murów w pierwszej kolejności zdemontowano kilka płyt, luźno tkwiących w piaskowcowym obramowaniu architektonicznym. Poszczególne części płyt sklejono żywicą epoksydową i ponownie umieszczono na poprzednim miejscu stosując zaprawę wapienną. Z powierzchni marmurów usunięto także przemalowania olejne oraz źle założone uprzednio kity uzupełniające. Polerowano papierami ściernymi o gradacji 150-800. Następnie założono kity na bazie wosku i kalafonii z dodatkiem kredy i pigmentów. Do większych uzupełnień stosowano kit podkładowy z zaprawy i kruszywa wapiennego w stosunku 1:3. W kilku miejscach założono kity złożone z Paraloidu B-72 i kruszywa marmurowego w stosunku 1:2. Powierzchnię marmuru zabezpieczono ostatecznie mikrowoskiem Cosmoloid 80 H w roztworze z benzyną lakową, a następnie polerowano filcem i miękką szmatką.

Działania konserwatorskie przy elementach stanowiących dekorację rzeźbiarską portalu: figury i kartusze wykazały istnienie oryginalnych polichromii. Ze względu na wtórne użycie tych elementów do dekoracji, przywrócenie im pierwotnej kolorystyki wywołałoby poważne zakłócenia w koncepcji portalu. W związku z tym zdecydowano się pozostawić rzeźby w kolorze naturalnym kamienia, odczyszczając jego powierzchnię mechanicznie i chemicznie (Remosol) z pobiał i przemalować. Przywrócono jedynie tło w kartuszach herbowych, na podstawie badań pozostałości oryginalnych warstw malarskich oraz przekazów archiwalnych. Zabiegi te miały na celu scalenie kolorystyczne i kompozycyjne zwieńczenia z dolną partią portalu. Do odtworzenia polichromii użyto roztworu POW z pigmentami, nakładając go metodą kreskowania.

Rekomponując tympanon wprowadzono korekty bez konieczności wprowadzenia zmian całej sekwencji. Zlikwidowano ceglane podmurówki i postument pod rzeźby, mocując figury i kartusze na kotwy oraz bolce żelazne z jednoczesnym pochYLENIEM (tam gdzie było to konieczne) „do widza”. Wszystkie kotwy żelazne oczyszczono z korozji, zabezpieczono preparatem Kompleksor, a w miejscach odsłoniętych — dodatkowo powłoką barwionego Paraloidu (5% roztwór żywicy w toluenie). Prace konserwatorskie zakończono w 1988 r.

Wykonawca — mgr P. Niemcewicz, mgr M. Norkowski.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

Łowicz — kolegiata — przyścienny nagrobek klasycystyczny bp. Jakuba Uchańskiego usytuowany na wschodniej ścianie w południowej nawie bocznej, obok kaplicy Św. Wiktorii, zaprojektowany w 1782 r. przez E. Schrögera. Przeprowadzone zabiegi konserwatorskie miały charakter zachowawczy i nie przewidywały rekonstrukcji osiemnastowiecznej kompozycji. Prace osuszające

w kaplicy parafia rozpoczęła w 1986 r. Dokonano odkrywek oraz przeprowadzono badanie technologiczne osiemnastowiecznych warstw malarskich, a także usunięto farby i lakiery pokrywające ok. 90% powierzchni pomnika za pomocą rozpuszczalników organicznych oraz metodami mechanicznymi. Usunięto cementowe oblicowania, pobiał i zaprawy z postumentu oraz przemalowania z powierzchni kasetonu rozpuszczalnikami organicznymi i gorącym powietrzem. Zlikwidowano cementowe i gipsowe uzupełnienia. Zdemontowano XX-wieczną płytę epitafijną, uzupełniono ubytki w kamiennych elementach zaprawą wapienną, oblicowano postument narzutem wapienno-gipsowym i uzupełniono warstwę malarską. Usunięto cement i zaprawy wapienne z płyty nagrobnej. Wykonano nową konstrukcję zabezpieczającą z cegły i zaprawy wapiennej w miejscach drewnianych belek (zbutwiałych). Oczyszczono alabaster preparatem Lanaryl, sklejono pęknięcia Aralditem, uzupełniono ubytki w alabastrze kitem na bazie Paraloidu oraz zrekonstruowano fragment księgi trzymanej przez biskupa sztucznym materiałem, różnicowanym kolorystycznie. Powierzchnię wypolerowano i założono na płytę pastę ochronną Cosmoloid. Uzupełniono krawędzie płyty zaprawą wapienno-gipsową i scalono kolorystycznie narzut z resztą nagrobka. W części obeliskowej usunięto przemalowania i wtórne pobiał z elementów wykonanych w narzucie wapienno-gipsowym. Zdjęto przemalowania, pobiał i wtórne pozłoty z obelisku oraz fragmenty zniszczonego narzutu iłaty gipsowe. Uzupełniono ubytki w kamiennej płycie, narzucie wapienno-gipsowym oraz warstwach malarskich. Prace konserwatorskie wykonano w latach 1987-1988. Wykonawcy — mgr J.J. Kunicki-Goldfinger, mgr P. Niemcewicz.

Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

Jeńców — zespół nagrobków rodziny Krukowieckich, znajdujący się na cmentarzu parafialnym.

1. Marmurowy nagrobek Heleny z Wolskich Krukowieckiej, zmarłej 1839 r., o formie ostrosłupa na sześcianie, wierzchołkiem krzyżem.

W trakcie prac konserwatorskich usunięto nawarstwienia i naloty organiczne za pomocą 5% roztworu wodnego Sterinolu. Zdemontowano krzyż i płaskorzeźbione popiersie zmarłej. Z krzyża usunięto zaprawy cementowe i wymieniono żelazne bolce na mosiężne, a poszczególne części sklejono Epidianem 5 z utwardzaczem Z-1. Powierzchnię krzyża i obelisku oszlifowano i wypolerowano. Całość po umyciu i osuszeniu zaimpregnowano Paraloidem B-72 w toluenie. Zabieg ten powtórzono trzykrotnie. Większe ubytki uzupełniono kitem z piasku szklarskiego i Epidianu 5, mniejsze — kitem z Epidianu 5, kruszywa alabastrowego i żelaza krzemionkowego. Kity podbarwiono pigmentami firmy Rowney. Całą powierzchnię zabezpieczono Cosmoloidem 80H w terpentynie. Analogicznie zakonserwowano marmurową płaskorzeźbę. Piaskowcową podstawę oczyszczono roztworem wodnym HF. Po osuszeniu zaimpregnowano kamień 5% Siłakiem M-11 w benzynie lakowej. Ubytki uzupełniono zaprawą na bazie Epidianu 5 z utwardzaczem, piasku

szklarskiego i podbarwiono czerwienią żelazową.

2. Granitowy obelisk Karola, zmarłego 1915 r., i Aleksandry z Krukowieckich, zmarłej 1916 r., Sulikowskich, złożony z prostopadłościowego bloku z inskrypcjami i umieszczonego na nim ostrosłupa. Całość ustawiono na czterostopniowej płycie piaskowcowej. W toku zabiegów konserwatorskich obelisk oczyszczono wodą z detergentem, porosty na literach usunięto mechanicznie. Piaskowiec czyszczono mechanicznie i za pomocą 6% roztworu wodnego HF. Dokonano zabiegu odsolenia, a następnie hydrofobizację 5% roztworem Silaku M-11 w benzynie lakowej. Ubytki i spoiny uzupełniono kitem złożonym z Epidianu 5, utwardzacza i piasku szklarskiego.

3. Granitowa płyta Heleny Krukowieckiej, zmarłej 1897 r., i Eleonory z Wolskich Hiisson, zmarłej 1896 r., ustawiona na szarym piaskowcu i podparta konsolą. W toku prac konserwatorskich zdemontowano nagrobek w celu usunięcia cementowych zapraw. Granit oczyszczono wodą z detergentem oraz metodami mechanicznymi. Części piaskowca (płyta i konsola) oczyszczono 6% roztworem wodnym HF i odsolono metodą migracji soli do rozszerzonego środowiska, przeprowadzono hydrofobizację 5% roztworem Silaku M-11 w benzynie lakowej. Złożono izolację poziomą. Ubytki i spoinowania uzupełniono zaprawą z żywicy Epidian 5 z piaskiem szklarskim.

4. Marmurowa płyta Zosi Wilskiej, zmarłej 1902 r., umieszczona na granitowej podstawie i wsparta na konsoli. W toku prac konserwatorskich zdemontowano nagrobek, a następnie zdjęto cementowe zaprawy z poszczególnych elementów. Granit oczyszczono wodą z detergentem. Marmur zaimpregnowano 2% Paraloidem B-72 w toluenie, po wcześniejszym przeszlifowaniu i wypolerowaniu kamienia. Powierzchnię pokryto mikrowoskiem Cosmoloid 80H w terpentynie.

5. Marmurowa tablica w formie otwartej księgi, Jana Sulimy-Sulikowskiego i Stanisława hr. Dzieduszyckiego, obaj polegli w 1920 r. Płyta-księga umieszczona jest na piaskowcowej podstawie i wsparta konsolą. W toku prac konserwatorskich zdemontowano nagrobek. Po stwierdzeniu pęknięcia na pół marmurowej księgi założono pas laminatu od strony odwrotu. Wykonano go z trzech warstw maty szklarskiej i Epidianu 5 z utwardzaczem. Powierzchnię marmuru oczyszczono wodą ze Sterinolem. Przywrócono dawny poler, a następnie zaimpregnowano Paraloidem B-72 w toluenie. Ubytki w materiale uzupełniono kitem na bazie żywicy Epidian 5 z kruszywem alabastrowym i żelazem krzemionkowym. Powierzchnię pokryto mikrowoskiem Cosmoloid 80H. Elementy piaskowcowe oczyszczono wodnym roztworem HF, przeprowadzono zabieg odsolenia, a następnie hydrofobizacji kamienia 5% roztworem Silaku M-11 w benzynie lakowej. Ubytki uzupełniono kitem na bazie żywicy epoksydowej z piaskiem szklarskim. Złożono izolację poziomą i zmontowano na powrót całość scalając poszczególne elementy Epidianem 5.

6. Dwie identyczne płyty piaskowcowe Jana hr. Krukowieckiego, zmarłego 1850 r. oraz synów: Konstantego (1839 r.), Władysława (1827 r.), Adama (1861 r.), Stanisława (1841 r.), a także Fryderyka

Józefa Wolskiego, zmarłego 1811 r., jego małżonki Tekli z hr. Dzieduszyckich, zmarłej 1840 r. i ich dzieci: Juliana, Dominika, Leona i Antoniego. Płyty czyszczono 6% roztworem wodnym HF oraz metodami mechanicznymi. Odsolono, po czym zaimpregnowano kamień Silakiem M-11 w benzynie lakowej. Wykonano izolację poziomą z papy i żywicy epoksydowej. Ubytki uzupełniono kitem na bazie Epidianu i piasku szklarskiego.

7. Piaskowcowy blok z żeliwnym krzyżem. Powierzchnia kamienia z nalotami i drobnymi ubytkami. Kamień oczyszczono 6% roztworem wodnym HF, przeprowadzono zabieg odsolenia i hydrofobizacji 5% Silakiem w benzynie lakowej. Ubytek uzupełniono mieszaniną żywicy epoksydowej z piaskiem szklarskim. Prace przy zespole nagrobków przeprowadzono w latach 1983-1987.

Wykonawca — mgr E. Tomaszewska-Tajchman, mgr J. M. Tajchman ze Spółdzielni „Plastyka” w Toruniu. Inwestor — WKZ.

M i k o ł a j e w (gm. Teresin) — drewniany krucyfiks z XVI w. z kościoła parafialnego. Obiekt poddano dezynfekcji w komorze próżniowej, a następnie oczyszczono powierzchnię. Przemalowania usunięto środkami mechanicznymi i chemicznymi. Podklejono pęcherze pod zaprawą i polichromią oraz całą rzeźbę zaimpregnowano 10% roztworem Paraloidu w toluenie z dodatkiem olejku terpentynowego. Uzupełniono ubytki w drewnie, zaprawie i polichromii. Obiekt zawerniksowano, zakitowano i zaszlakowano, a następnie całość zmontowano. Prace konserwatorskie zakończono w 1989 r.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie, Pracownia Konserwacji Sztuki Zdobniczej. Inwestor — WKZ.

P u s z c z a M a r i a ń s k a — pomnik Tadeusza Kościuszki z 1917 r., ufundowany przez okoliczną ludność, w drewnianej obudowie, ustawiony na kamiennym cokole. Obudowa z drewna dębowego i sosnowego, ściana frontowa — płaskorzeźbiona. Całość pokryta blachą cynkową ułożoną w rybią łuskę. Częścią składową pomnika jest portret Tadeusza Kościuszki autorstwa Józefa Rapackiego z 1917 r.

W toku prac konserwatorskich obiekt oczyszczono mechanicznie i chemicznie z brudu, glonów i pleśni. Przeprowadzono dezynfekcję drewna gazem Rotanox w komorze próżniowej oraz 5% roztworem pięciochlorofenolu rozpuszczonym w metanolu z dodatkiem 1% dwuwartego butylu. Zdemontowano obiekt, a częściowo zbudowane fragmenty zaimpregnowano roztworem Paraloidu w toluenie. Wymieniono zniszczone przez wilgoć i szkodniki wszystkie elementy konstrukcyjne, uzupełniono ubytki przez flekowanie, a drobne uszkodzenia powierzchni — kitem trocinowo-żywicznym (Araldit). Scalono kolorystycznie wszystkie fleki i wstawki (farbami olejnymi rozcieńczonymi w terpentynie). Powierzchnię obiektu zabezpieczono przez 3-krotną impregnację gorącym pokostem z dodatkiem 1% pięciochlorofenolu. Elementy daszku przemyto wodą z dodatkiem detergentu i oczyszczono 10% roztworem kwasu solnego, następnie wypłukano w destylowanej wodzie. Płytki doczysz-

czo mechanicznie, elementy uszkodzone i pozaginane wyprostowano, pęknięcia i ubytki zalutowano cyną, z blachy cynkowej dorobiono brakującą łuskę, założono blachy na gzymsy, przylutowano grzebnie. Do frontowej listwy przybito 17 ozdobnych gwoździ mosiężnych. Całość przemyto wodorotlenkiem sodowym, spatynowano 3% roztworem siarczku miedzi, wykonano impregnację antykorozyjną. Drobne złączenia warstwy malarskiej przymocowano do podłoża dyspersją wodną poliocetanu winylu. Powierzchnię obrazu oczyszczono z brudu benzyną i wodą destylowaną; rozwarstwienie sklejk sklejo klejem stolarskim, uzupełniono ubytki. Kitami kredowo-klejowymi uzupełniono braki w zaprawie. Wykonano punktowanie warstwy malarskiej oraz wzmocniono kolorystykę farbami żywicznymi i temperą. Prace konserwatorskie przeprowadzono w latach 1982-1983.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie: mgr Halina Szewicka, mgr Kazimierz Wojciechowski, mgr Anna Milczewska, mgr Maria Krauze.

Inwestor — Naczelnik Gminy Puszcza Mariańska, WKZ.

S k i e r n i e w i c e — rzeźby parkowe — postać kobiety w stroju antycznym i figura leżącego lwa z przełomu XVIII i XIX w., nie znanego autora, wykonane z wapienia. Rzeźbę poddano dwukrotnie dezynfekcji 5% roztworem wodnym Sterinolu metodą natryskiwań. Usunięto brud, czarne warstwy uszczelnień zawierające gips rozmiękczone 10% roztworem wodnym kwaśnego węgla amonu, a następnie usunięto mechanicznie. Pozostałości farb olejnych usunięto pastą Remosol. Po odsoleniu przeprowadzono zabieg hydrofobizacji kamienia 5% roztworem Silaku M-11 w benzynie lakowej i uzupełniono ubytki stosując kit na bazie żywicy epoksydowej Epidian 5 z 12% utwardzaczem Z-1 z kruszywem. W toku działań konserwatorskich zrekonstruowano pysk, część ogona, udo lwa i uzupełniono większe ubytki (kolejne zabiegów i środki takie jak przy rzeźbie kobiety).

Prace konserwatorskie przeprowadzono w latach 1984-1985.

Wykonawca — mgr Jan Tejchman z zespołem PPZ „Arpex”, Komorów k. Warszawy.

Inwestor — WKZ.

S ł u p i a — rzeźba Matki Bożej (*Immaculata*) z 1905 r., przy kościele parafialnym p.w. Przemienienia Pańskiego, autorstwa Bartłomieja Mazurka i Romana Lubowieckiego (cokół architektoniczny). Cała kompozycja została wykonana z trzech gatunków kamienia: granitu (baza), piaskowca (cokół), wapienia (rzeźba).

W ramach prac konserwatorskich przeprowadzono mechaniczne czyszczenie powierzchni kamienia z nalotów i zabrudzeń. Usunięto resztki polichromii za pomocą Remosolu AM i rozpuszczalnika DMF oraz metodami mechanicznymi. Ostatecznie kamień oczyszczono 5% wodnym roztworem kwasu HF. W celu zahamowania rozwoju mikroorganizmów na powierzchni kamienia, zaimpregnowano 0,5%-1% wodnym roztworem P-chloro-m-krezolu. Przeprowadzono izolację poziomą rzeźby 3 mm blachą ołowianą. Po odsoleniu kamienia przep-

rowadzono jego hydrofobizację 10% roztworem Ahydrosilu w benzynie lądowej. Uzupełniono ubytki kitem złożonym z kruszywa szklarskiego i Adhesilu K-1. Odlamaną głowę węża przytwierdzono do korpusu nierdzewnym bolcem stalowym i żywicą Epidian 5. Spoinowania scalone kolorystycznie z oryginalnym kamieniem stosując pigmenty mineralne z krzemooorganicznym spoiwem. Konserwację wykonano w 1989 r. Wykonawca — mgr Konrad Grabowski z PP „Sztuka Polska”, Warszawa. Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

S z y m a n ó w (gm. Teresin) — kartusz herbowy (dłuta Zygmunta Otto?) na osi starej części pałacu księcia Konstantego Lubomirskiego. Pałac zbudowany w latach 1898-1902 według projektu Konstantego Wojciechowskiego, obecnie własność Zgromadzenia SS. Niepokalank. Kartusz obramowany murałowymi pilastrami, składa się z 7 wapiennych ciosów różnej wielkości. W toku prac konserwatorskich zaimpregnowano kamień preparatem OH firmy Wacker, a następnie po umyciu obiektu wodą z dodatkiem płynu FF usuwano nawarstwienia lat cementowych, fug, kitów i zasolonych tynków metodą mechaniczną. Przeprowadzono odsolenie, konserwację metalowych kotew i zaczepów, wymieniono skorodowane cegły, osadzono mosiężne kotury, uzupełniono w zaprawie wapienno-piaskowej brakujące elementy kompozycji z zastosowaniem montażu wapienia oryginalnego (zabezpieczonego przez użytkowników). Opracowano rysunek herbu „Szreniawa” i wykonano klejnot — koronę, akroteria i trąbkę z piszczałkami. Wzmocniono strukturalnie preparatem OH tło kartusza. Całość obiektu poddano hydrofobizacji preparatem Ahydrosil Z w 5% rozcieńczeniu. Kompozycję ujednolicono kolorystycznie.

Prace konserwatorskie wykonano w 1985 r.

Wykonawca — mgr Elżbieta Welter, mgr Wojciech Maleta, mgr Krystyna Trzeciak ze Spółdzielni „ARS ANTIQUA” w Warszawie. Inwestor — WKZ.

Ż e l e c h ó w (gm. Żabia Wola) — nagrobek Józefa Chelmońskiego z pierwszej połowy XX w., wykonany z polnego granitu. Element poziomy — ogrodzenie stanowią lupane kostki granitowe, rytmicznie ustawione. Głaz umieszczony u wężłowia i murek zamykają prostokątną powierzchnię nagrobka.

Wykonano następujące prace konserwatorskie: oczyszczono kamień z nalotów i mchów mechanicznie i chemicznie, stosując roztwór kwasu HF. Oczyszczono inskrypcję z farby olejnej i pozłożono. Powierzchnię kamienia pokryto roztworem wosku w terpentynie. Przesunięto głaz w zasięg nagrobka i podniesiono jego poziom o 15 cm po uprzednim zbudowaniu fundamentów. Prace konserwatorskie prowadzono w 1988 r.

Wykonawca — mgr Władysław Oreńczuk ze Spółdzielni „ARS ANTIQUA” w Warszawie. Inwestor — WKZ.

Malarstwo ścienne

Ł o w i c z — kościół Pijarów, malowidła ścienna na murze, na słupach

nawy głównej i dwóch słupach pod chórem muzycznym w nawie bocznej — fragment autorstwa Michelangella Palloniego. Malowidła wcześniejsze z końca XVII w., późniejsze — 1 ćw. XVIII w. nie znanego autora, wykonane temperą w nawie głównej i *al fresco* w nawie bocznej. W 1983 r. przeprowadzono badania stanu zachowania polichromii Michelangella Palloniego na sklepieniu i ścianach nawy głównej oraz ścianach naw bocznych. Odkryto wówczas ślady wcześniejszych dwóch warstw malowideł na słupach nawy głównej. Malowidła pierwotne to duże zacheuski w kolorze złotego ugru okonturowane paskiem czerwonego brązu, otoczone dwiema gałęziami liści laurowych. Malowidło późniejsze: od góry kapelusze kardynalskie ze sznurami i chwostami, ciemnougrowe kartusze z tarczami herbowymi, campanulle — na przemian ugrów i szare, a pod poziomą szarfą zacheuski w kolorze ochry, których ramiona zakończone są trójlistną koniczyną, poniżej wiązki długich, szablowlatych liści niebiesko-zielonych, związanych czerwonymi wstążkami. Pod tą kompozycją znajdują się inskrypcje łacińskie na cześć duchownych dobrodziejów kościoła.

W toku prac konserwatorskich usunięto warstwy klejówek, pobiał i wyrównujących późniejszych tynków. Odsłonięto pierwotne zacheuski. Girlandy liści laurowych, podczas późniejszego ozdabiania bardziej bogatym malowidłem z tarczami herbowymi i kapeluszkami, zostały w dużym procencie zniszczone, po malowidłach pierwotnych pozostały tylko nikłe ślady. Usunięto ze słupów kinkiety, z bruzd wykuto cement i usunięto przewody elektryczne. Zastrzyki w rozwarstwionych tynkach wykonano 12% POW w dyspersji wodnej pod ciśnieniem, spudrowane malowidło spryskano 2% POW i lekko tamponowano. W najniższych partiach odsłoniętych płaszczyzn odkryto ślady falistych szarf z bardzo zniszczonymi resztkami inskrypcji łacińskich. Jedyne czytelne inskrypcje znajdują się na słupie trzecim. Na słupie piątym odkryto 2 odrębne zacheuski otoczone girlandami z liści laurowych i 2 kompozycje z kapeluszkami, kartuszami i herbami, z prawej strony słupa odkryto herb „Poraj” — białą różę na czerwonym tle. Wyższe partie malowidła, niegdyś skute, zostały uzupełnione, przepunktowano resztki zacheuszków (słup piąty), a liście szablaste (słup szósty), ponieważ biegly na skruszałej warstwie i zakrywały ślady girland liści laurowych, usunięto, chwosty wypunktowano, a resztę kompozycji zrekonstruowano. Na dużych słupach po stronie wschodniej i zachodniej elementy dekoracyjne komponowano w wertykalnych zagłębieniach słupów (szerokości 29 cm i głębokości ok. 150 cm) tak, aby oglądany z dołu był kolorystycznie scalone. W związku z tym części na wgłębieniach słupów sztucznie unoszono o ok. 10 cm do góry i ukośnie łączono z resztkami malowidła na występujących płaszczyznach słupa; kartusze natomiast łączono liniami falistymi. Zrekonstruowano też trzy tarcze herbowe. Prace artystyczne wykonano tłustą temperą białkową z dodatkiem pokostu. Fragment malowidła Palloniego na pilastrze w nawie wschodniej oczyszczono ze skamienia mechanicznie, ubytki uzupełniono masą wapienno-piaskową, wypunkto-

wano i zrekonstruowano tłustą temperą białkową.

Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1983-1985.

Wykonawca — mgr Hanna Markowska, mgr Anna Komorowska-Sławiec, mgr Kalina Stawicka ze Spółdzielni „Plastyka” w Warszawie. Inwestor — WKZ.

Malarstwo sztalugowe

J a n i s ł a w i c e (gm. Głuchów) — obraz *Ukrzyżowanie* z kościoła parafialnego, nie znanego autora z XVIII w., malowany techniką olejną na desce. W ramach prac renowacyjnych przeprowadzono dezynfekcję obiektu preparatem Antox, oczyszczono odwrocie z brudu, sklejono pęknięcia poliocetanem winyly oraz uzupełniono ubytki metodą flekowania. Odwrocie nasyciono masą woskowo-żywiczną. Otwory po owadach wypełniono kitem woskowo-trocinowym, następnie podklejono spęcherzoną warstwę malatury masą woskowo-żywiczną. Po oczyszczeniu lica zdjęto werniks używając DMF w postaci kompresów oraz benzyny lądowej. Przemalowania usunięto mechanicznie za pomocą skalpela. Założono werniks retuszarski firmy Rembrandt, a ubytki zaprawy uzupełniono kitem woskowo-kredowym. Dokonano lokalnych punktowań, podkładając w jasnych partiach farby akwarelowe firmy Talens, a następnie punktowano farbami olejnymi Rembrandt oraz położono werniks matowy tej samej firmy.

Konserwację obiektu przeprowadzono w 1982 r.

Wykonawca — mgr Ewa Derkacz przy współpracę mgr Grażyny Staniszewskiej i mgr Elżbiety Kondratowicz. Inwestor — WKZ.

L u t k ó w k a (gm. Mszczonów) — obraz *Święta Rodzina* z kościoła parafialnego Św. Trójcy, nie znanego autora z XVIII w., malowany techniką olejną na płótnie, dublowany na klajster (?).

W toku prac konserwatorskich obraz wyjęto z ramy, oczyszczono lico i zaklejono je bibułką japońską na masę woskową. Mechanicznie oczyszczono odwrocie usuwając płótno dublażowe i klej. Po ponownym zdublowaniu i zdjęciu bibułki japońskiej z lica usunięto mechanicznie werniks i przemalowania oraz uzupełniono ubytki warstwy malarzkiej kitem kredowo-klejowym. Po naciągnięciu płótna na krosno, zawernikowano obraz werniksem olejno-damarowym, punktowano farbami olejno-żywicznymi i zabezpieczono pastą woskową. Ramę obrazu, po pracach stolarskich, powleczono czarną pastą woskową.

Prace konserwatorskie przeprowadzono w 1983 r.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie — Pracownia Konserwacji Malarstwa. Inwestor — WKZ.

M i e d n i e w i c e (gm. Wiskitki) — obraz *Św. Antoni z Dzieciątkiem* wraz z ramą z kościoła parafialnego Nawiedzenia NM Panny i Św. Józefa, nie ustalonego autorstwa. Obraz z połowy XVIII w. malowany techniką olejną na płótnie. Wykonano następujące zabiegi konserwatorskie: po wyjęciu obrazu z ramy i demontażu drewnianego podłoża lico

zabezpieczono bibułą japońską na pastę woskową. Usunięto stare płótno dublażowe i oczyszczono mechanicznie odwrocie z resztek kłajstru. Po oczyszczeniu lica obrazu z zabezpieczeń zdjęto werniks alkoholem etylowym. Werniks białkowy usunięto mieszaniną z dodatkiem amoniaku. Stare kity usunięto mechanicznie, obraz zdublowano nowym płótnem o splocie zbliżonym do oryginalnego. Od strony lica dokleiono u góry i dołu brakujące fragmenty płótna, uprzednio zagruntowanego. W miejscach ubytków płótna wstawiono łąty z zagruntowanego płótna, lico oczyszczono z nadmiaru masy dublażowej, a ubytki zaprawy uzupełniono kitem z masy kredowo-klejowej. Zakonserwowane w ten sposób płótno nałożono na nowe krosno sosnowe. Powierzchnię lica pokryto werniksem mastyksowym, a ubytki zapunktowano olejowymi farbami żywicznymi firmy Windsor-Newton. W tej samej technice zrekonstruowano górną i dolną partię obrazu oraz przeprowadzono korektę pociemniałych punktowań. Po wyschnięciu powierzchni malarskiej pokryto pastą woskową i wypolerowano.

Po rozłożeniu ramy na części, rzeźbione ornamenty utwardzono roztworem Paraloidu w ksylenie, wykonano nowy spód z drewna sosnowego oraz zrekonstruowano w drewnie lipowym brakujące fragmenty w partiach zdobień. Po impregnacji wszystkie elementy ramy sklejono żywicą, uzupełniono ubytki drewna. Po mechanicznym usunięciu przemalowań i zaprawy oraz szlifowaniu, lico i odwrocie przeklejono klejem stolarskim i położono zaprawę klejowo-kredową. Ślady po drewnojadach wypełniono masą pozłotniczą. Ozdoby ramy pozłoczono złotem płatkowym i wypukłe partie wypolerowano agatem, pozostałe powierzchnie złoczeń zmatowiono mieszaniną alkoholu z żelatyną. Profile ramy zaszlakowano, pokryto czarną farbą olejną z dodatkiem brązu. Malowane powierzchnie pokryto laserunkiem z żółcią wołową.

Konserwację wykonano w latach 1983-1984.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie — Pracownia Konserwacji Malarstwa.

Investor — WKZ.

Obraz *Św. Franciszka* wraz z ramą nie znanego autora z ok. połowy XVIII w., malowany techniką olejną na płótnie. W ramach prac konserwatorskich wyjęto obraz z ram, zabezpieczono lico bibułą japońską na wosk i zdjęto płótno z krosna. Odczyszczono mechanicznie odwrocie obrazu z brudu, kitów i łąt, a następnie nasączono terpentyną wenecką i francuską w celu zmiękczenia płótna przed dublowaniem. Usunięto za pomocą benzyny bibułę japońską z lica, a następnie wyprostowano obraz przygotowując go do dublażu na stole próżniowym. Usunięto grubą warstwę szelaku mechanicznie (skalpel) oraz chemicznie (amoniak), zdjęto przemalowania tworzące postaci *Św. Franciszka*, resztę przemalowań usunęto chemicznie stosując mieszaninę alkoholu z amoniakiem, przemywając terpentyną i doczyszczając mechanicznie. Ubytki w zaprawie wypełniono kitami z masy kredowo-klejowej, a następnie nałożono płótno na krosno wykorzystując stary blejtram po uprzedniej reperacji. Po pokryciu powierzchni malowidła

werniksem mastyksowym, uzupełniono ubytki warstwy malarskiej olejowymi farbami żywicznymi. Płótno pokryto werniksem mastyksowym i zabezpieczono pastą woskową. Ramę zdemontowano i poddano zabiegom renowacyjnym, uzupełniono ubytki, wzmocniono konstrukcję, boczną i górną krawędź wyprostowano pod prasą, a następnie ponownie zmontowano za pomocą kleju stolarskiego i żywicy. Ramę nasączono terpentyną i wzmocniono Paraloidem w ksylenie. W celu opóźnienia odparowania, ramę po utwardzeniu umieszczono na pewien okres w oparach benzyny lakowej. Nadmiar Paraloidu usunięto za pomocą toluenu. W wyniku dużego zniszczenia ramy konieczne było odczyszczenie jej do samej powierzchni drewna. Przemalowania oraz warstwę brązu usunięto mechanicznie i chemicznie (amoniak, toluen, alkohol etylowy, aceton). Warstwę gruntów zeszlifowano, a następnie pokryto warstwą kleju stolarskiego. Otwory po owadach wypełniono masą pozłotniczą i położono zaprawę klejowo-kredową od strony lica (8 warstw) i odwrocia (4 warstwy). Grunty oszlifowano. Ornamenty ramy przeznaczone do złoczenia pokryto złotym pulmentem w partiach wklęsłych (2 warstwy), a czerwonym (5 warstw) w wypukłych. Wykonano złoczenia złotem płatkowym, wypolerowano agatami. Powierzchnie wklęsłe zmatowiono mieszaniną alkoholu z żelatyną. Ramę od lica zaszlakowano i pokryto czarną farbą olejną z dodatkiem brązu. Ostatnim etapem prac było położenie laserunku (werniks z dodatkiem żółci wołowej). Konserwacja obiektu wykonana została w 1985 r.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie — Pracownia Konserwacji Malarstwa.

Investor — WKZ.

Obraz *Introdukcja OO. Reformatorów do Miedniewic*, malowany przez M.F. Kwiatkowskiego w 1892 r. techniką olejną na płótnie (bez ramy). W toku prac konserwatorskich lico obrazu zabezpieczono bibułą japońską przyklejoną na masę woskową, mechanicznie oczyszczono odwrocie z łąt i kłajstru. Następnie obraz zdublowano na drugie płótno metodą ręcznego podklejania na masę woskowo-damarową. Po zdjęciu bibuły japońskiej i oczyszczeniu benzyną nadmiaru wosku z lica, usunięto alkoholem etylowym rozłożony werniks i zdjęto przemalowania metodą chemiczną, stosując mieszaninę amoniaku, etanolu i acetonu w proporcji 1:1:1, domywając alkoholem i przemywając terpentyną. W kilku miejscach odkryto pod warstwą przemalowań stare kity woskowe, zbyt szeroko założone. Kity mechanicznie usunięto. Po zdjęciu przemalowań stwierdzono duże ubytki i przetarcia oryginalnej warstwy malarskiej, a miejscami znaczną odmienną pierwotnej kompozycji w stosunku do przemalowania. Najbardziej istotne różnice to: na oryginalnie brak dywanu u dołu obrazu oraz znacznej części ornamentów na szatach osobistości kościelnych, odmienny układ świateł w rękach duchownych na drugim planie. Największe przemalowania obejmowały postać szlachyca (Grudzińskiego) oraz niemal wszystkie twarze portretowanych osób. Po usunięciu przemalowań metodą chemiczną doczyszczono obraz mechanicznie,

a następnie założono w miejscach ubytków zaprawę kity klejowo-kredowe. W trakcie doczyszczania niektóre kity zaczęły się łuszczyć, w związku z tym wymieniono je na kity woskowo-kredowe o większej elastyczności. Po uzupełnieniu warstwy zaprawy płótno naciągnięto na nowy blejtram. Lico pokryto werniksem damarowym. Ubytki warstwy malarskiej punktowano farbami olejnymi z dodatkiem werniksu damarowego. W niektórych fragmentach wykonano rekonstrukcję. Wszystkie zapunktowane miejsca pokryte werniksem. Z uwagi na delikatną konstrukcję nowego krosna i znaczne rozmiary płótna wzmocniono obraz przez osadzenie w ramach z zabezpieczonych i zawoskowanych listew sosnowych. W końcowym etapie konserwacji powierzchnię lica pokryto werniksem damarowym, po wyschnięciu zapastowano pastą woskową.

Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1984-1985.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie. Pracownia Konserwacji Malarstwa. Investor — WKZ.

P u s z c z a M a r i a ń s k a — malarstwo iluzjonistyczne umieszczone na ścianie prezbiterium kościoła parafialnego, z drugiej połowy XVIII w., nie ustalonego autora, wykonane techniką olejną na płótnie złożonym z trzech brytów. W toku prac konserwatorskich malowidło oczyszczono z brudu metodami mechanicznymi oraz chemicznymi (chloroform, aceton, alkohol) po uprzednim usunięciu z obrazu gwoździ. Ubytki uzupełniono kitem woskowym i zabezpieczono szelakiem, a następnie położono werniks mastyksowy, zrekonstruowano kaskadę wodną przy użyciu farb olejnych z dodatkiem werniksu mastyksowego.

Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1983-1985.

Wykonawca — mgr Jerzy Szymczewski ze Spółdzielni „Plastyka” w Warszawie. Investor — WKZ.

S i e r z c h o w y (gm. Cielądz) — obraz główny z ołtarza bocznego *Św. Anny* z kościoła parafialnego z 1 połowy XVIII w. Obraz po oczyszczeniu z kurzu i pajęczyn czyszczono chemicznie mieszaniną denaturatu, toluenu i NH_4OH , neutralizowano olejkami terpentynowym. W lico wprasowano masę woskowo-damarową z 10% dodatkiem terpentyny weneckiej, co pozwoliło na usunięcie pęcherzy i przytwierdzenie łuszczącej się warstwy malarskiej. Wprasowano następnie w lico bibułę japońską. Oczyszczono mechanicznie odwrocie, nasycono je tą samą masą woskowo-żywiczną, dokleiono krajki (płótno Iniane dekatyzowane). Prasowano odwrocie żelazkiem, chłodzono marmurkiem. Z lica usunięto zabezpieczenie, przemyto je toluenem. Następnie lico przesmarowano rozcieńczoną w oleju terpentynowym terpentyną wenecką i pozostawiono do wyschnięcia, po czym terpentynę usunięto. Otwory po gwoździach uzupełniono nitkami Inianymi wklejanymi na gorąco na masę woskowo-żywiczną. Ubytki zaprawy uzupełniono kitem woskowo-damarowym i bielą cynkową w proszku (RFN). Szlifowano kity mechanicznie i chemicznie stosując olejek terpentynowy. Zabezpieczono je dwukrotnie roztworem naturalnego szelaku. Założono trzy warstwy rzadkiego werniksu i uzupe-

Iniono ubytki warstwy malarskiej. Zastosowano laserunki. Obraz główny naciągnięto na nowe szfowane krosno, przesmarowane. Obraz ze zwieńczenia ołtarza bocznego Św. Anny po oczyszczeniu z kurzu i pajęczyn czyszczono chemicznie mieszaniną denaturatu, toluenu i NH_4OH , neutralizowano olejem terpentynowym. Po chemicznym oczyszczeniu lica i mechanicznym oczyszczeniu odwrócić oraz zmyciu nadmiaru kleju zwierzęcego, obraz poddano stopniowemu prostowaniu. Po wyschnięciu dokleiono krajki z płótna Inianego dekatoryzowanego za pomocą rozcieńczonego Vinalilu i wprasowano żelazkiem. Umieszczono obraz ponownie w tekturach pod dociśnięciem dla lepszego wyschnięcia. Następnie uzupełniono od lica otwory po skorodowanych gwoździach łatkami Inianymi. Uzupełniono ubytki zaprawy kitem woskowym, wyszlifowano i zabezpieczono szlakiem, dwa razy wernikowano. Naciągnięto obraz na impregnowaną, sklejoną „Distalem” deskę, której powierzchnię zestrugano dla wyrównania, uzupełniono kitem trocinowym z POW i woskowym z trocinami. Zawoskowano lico deski. Punktowanie wykonano jak przy obrazie głównym, zastosowano laserunki. Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1986-1987 przy okazji konserwacji ołtarza bocznego Św. Anny.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie — Pracownia Konserwacji Sztuki Zdobniczej.
Inwestor — WKZ.

S o b o t a (gm. Bielawy) — obraz Św. Roch z kościoła parafialnego p.w. Św. Św. Piotra i Pawła z XVIII w., autor nie znany, olejny malowany na płótnie, w kształcie owalnym.

Mechanicznie usunięto zabrudzenia i przemalowania wykonując odkrywki pasowe skalpelem, wspomagając działaniem chemicznym przy zastosowaniu alkoholu etylowego neutralizowanego terpentyną balsamiczną. Stosowano również etylomonometylglicol neutralizowany olejem Inianym. Po chemicznym działaniu doczyszczono warstwę malarską mechanicznie. Zmianie uległa kolorystyka obrazu, w warstwie oryginalnej jaśniejsza, znacznie bardziej intensywna i kontrastowa, uwypuklił się walorowy modelunek kompozycji. Po doczyszczeniu przemalowań, na lico malowidła nakleiono dwie warstwy bibulki japońskiej na pastę woskową i oczyszczono mechanicznie odwrócić z zabrudzeń skalpelem i odkurzaczem, nadmiar płótna przy szwach wycięto. Następnie podklejono obraz drugim Inianym, uprzednio zdekatyzowanym i naciągnięty na krosno pomocnicze. Dublowano ręcznie na masę woskowo-żywiczną (wosk pszczeli + terpentyna wenecka + damara). Zdjęto bibulkę japońską oraz domyto powierzchnię lica z pozostałości pasty woskowej i masy dublażowej używając benzyny ekstrakcyjnej. Następnie uzupełniono ubytki warstwy zaprawy kitami z masy kredowo-klejowej z dodatkiem terpentyny weneckiej. Po doczyszczeniu kitów płótno nałożono na nowe krosno z krzyżakiem. Lico malowidła pokryto werniksem mastyksowym, na powierzchni kitów wykonano podkład akwarelę z dodatkiem żółci wolowej. Następnie wypunktowano ubytki warstwy malarskiej

w technice olejno-żywicznej, a po wyschnięciu lico malowidła pokryto pastą woskową.

Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1985-1986.

Wykonawca — mgr Katarzyna Iwanicka ze Spółdzielni „Plastyka” w Warszawie.
Inwestor — PKZ.

Ż y r a r d ó w — portret Róży Sobańskiej z Lubieńskich autorstwa Józefa Simmlera z ok. 1865 r. z Muzeum Okręgowego. Obraz wykonano w technice olejnej na płótnie, na tłustej kredowej zaprawie. Przed wykonaniem zabiegów konserwatorskich przeprowadzono badania fizykochemiczne, dezynsekcję i dezynfekcję obrazu i ramy. Następnie zdjęto płótno z blejtramu i oczyszczono z przemalowań i zabrudzeń. Po utrwaleniu oryginalnej warstwy malarskiej ponownie nałożono obraz na krosno. Konserwacji poddano także ramę, którą oczyszczono z zabrudzeń, a następnie sklejo no rozwarstwione podłoże gipsowe, pęknięcia oraz narożniki ramy. Z przewidzianego programu konserwatorskiego nie realizowano wernikowania (werniksem damarowo-mastyksowym) płótna oraz złączenia ramy folią brązową ze względu na braki rynkowe.

Prace konserwatorskie przeprowadzono w 1987 r.

Wykonawca — mgr S.R. Politowski.

Inwestor — Muzeum Okręgowo w Żyrardowie.

Rzemiosło artystyczne oraz archiwalia

B o l i m ó w — prospekt organowy z pierwszej połowy XVII w. w kościele p.w. Św. Anny.

Działania konserwatorskie przewidywały: zniszczenie szkodników biologicznych i zabezpieczenie drewna przed ponowną inwazją drewnojadów preparatem Antox W, utwardzenie (mieszaniną żywicy epoksydowej Epidian 5 z toluenem, ftalanem dwubutyłu i utwardzaczem Z-1) oraz wzmocnienie elementów konstrukcyjnych i wystroju o dużym stopniu destrukcji drewna. Usunięto uszkodzenia mechaniczne i zrekonstruowano zniszczone elementy. Ubytki uzupełniono wkładkami z drewna lipowego lub kitem trocinowo-żywicznym mniejszych braków. Przeprowadzono także niezbędne zabiegi przy polichromii. Powierzchnie złocone i srebrzone oczyszczono i doprowadzono do jednolitego odcienia, ubytki uzupełniono pastą Goldfinger. Elementy zrekonstruowane pokryto warstwą białego, podkładu, a następnie podbarwiono złotą lub srebrną pastą. Czarną powierzchnię tła prospektu odczyszczono roztworem spirytusowym aniliny i szelaku, a następnie przetarto roztworem wosku w terpentynie. Wzmocniono obudowę mechanizmu organowego, wykonano nowe wsporniki do szafy i wiatrownicy, wymieniono zniszczone elementy drewniane, uszkodzoną skórę i sprężyny klawowe. Wykonano nowe gniazda dla piszczałek i fajfenbretów. Wyklejono ramy klawiatury nowym filcem, oczyszczono boki stabilizacyjne, usunięto luzy, sklejo no pęknięte dźwignie klawiszowe, wyregulowano. Zakonserwowano i zmontowano kanały powietrzne miechów. Zakonserwowano drewniane piszczałki, wykonano nowe

stopki do 1/3 z ogólnej liczby drewnianych piszczałek oraz zrekonstruowano kilkanaście innych. Naprawiono piszczałki metalowe, zrekonstruowano brakujące, przeprowadzono wstępną intonację oraz metalizację piszczałek frontowych, wyregulowano oraz dostrojono cały instrument.

Prace prowadzono w latach 1985-1989.

Wykonawca — mgr inż. Zygmunt Wczelik (prospekt organowy), mgr Mariusz Syller (organmistrz).

Inwestor — WKZ.

B r z e z i n y — złocona rama rokokowa z 2 połowy XVII w. Rama profilowana o formie prostokąta z zaokrąglonymi narożami, z ażurową, rozbudowaną rokokową dekoracją snycerską w symetrycznym układzie, z Muzeum Regionalnego. Oczyszczono powierzchnię ramy z brudu, zrekonstruowano brakujące elementy dekoracji snycerskiej, dorobiono elementy montowane na kołki i klej kazeinowy. Po montażu położono grunty kredowo-klejowe na kilku warstwach i oszlifowano, a następnie czerwony pulment w partiach wypukłych, żółty w pozostałych. Powierzchnię z pulmentem czerwonym wypolerowano. Złoto położono przy użyciu alkoholu, wypolerowano agatami. Końcowe prace dotyczyły optycznego scalenia złota oryginalnego z nowo położonym w celu uzyskania odpowiedniego efektu estetycznego.

Pracę ukończono w 1988 r.

Wykonawca — PKZ — Oddział w Łodzi — Pracownia Konserwacji Malarstwa.

Inwestor — Muzeum Regionalne w Brzezinach, WKZ.

R a w a M a z o w i e c k a — komplet mebli w typie Simmler z XIX w.: kanapa, 2 fotele, 6 krzesel z Muzeum Ziemi Rawskiej. Meble zostały wykonane z drewna mahoniowego, elementy konstrukcyjne z drewna sosnowego i brzoźowego (krzesła), kopytka (okucia) na rolkach z brązu. Przed przystąpieniem do konserwacji komplet mebli wysezonowano w naturalnych warunkach pracowni. Następnie usunięto starą tapicerkę i gwoździe ze szkieletu konstrukcyjnego, zdemontowano rolki. Naprawiono elementy z drewna sosnowego, uzupełniono ubytki oraz wzmocniono miejsca mocowania tapicerki, nasączając je klejem skórnym. Uzupełniono uszkodzone i dokonano przeglądu istniejących połączeń, sklejo no pęknięcia łączny i oparć. Następnie przeprowadzono dezynfekcję i dezynsekcję oraz konserwację preparatem Antox. Uzupełniono fornir, zdjęto starą politurę i nawilżono wodą drewniane elementy.

Po tych zabiegach nastąpił okres sezonowania mebli, a następnie oszlifowano i nawilżono olejem Inianym powierzchnie drewna. Uzupełnienia zabarwiono beją wodną. Na meble położono politurę szelakową i zamontowano na powrót rolki. Po konserwacji i renowacji drewnianej konstrukcji dokonana została wymiana tapicerki.

Prace konserwatorskie wykonano w 1989 r.

Wykonawca — mgr W. Radwan-Rytelski.

Inwestor — WKZ.

S i e r z c h o w y (gm. Cielądz) — ołtarz boczny Św. Anny z kościoła parafialnego z 1 połowy XVIII w., z drewna sosnowego i lipowego, złoconego i polichromowanego.

Po wykonaniu dokumentacji fotograficznej ołtarz zdemontowano. Poszczególne elementy oczyszczono i poddano dezynfekcji Antoxem. Wszystkie części zawinięto szczerlnie folią polietylenową i postawiono na 2 tygodnie. Ołtarz impregnowano Paraloidem w toluenie, początkowo z dodatkiem benzyny lakowej, przy następnym elemencie zastosowano olejek terpentynowy (1/3 objętości). Części mniej zniszczone przez owady impregnowano powierzchniowo, silnie zniszczone, mniejsze elementy zanurzono w impregnacji, w odwróciach obu części retabulum i zwieńczenia wyborowano otwory w celu lepszej penetracji impregnatu, zabieg wykonano dwukrotnie. Przemalowania usunięto mechanicznie po zastosowaniu wielokrotnych kompresów z etanolu, mieszaniny denaturowanego etanolu z tolueniem i dodatkiem amoniaku. Neutralizowano olejkami terpentynowymi. Wzmocniono konstrukcyjnie rozchwiane części, zwłaszcza zwieńczenia, podstawy i blat mensy, sklejono rozklejone elementy, zakryto szczeliny, flekowano większe ubytki drewna, uzupełniono mniejsze ubytki kitem trocinowym z rozcieńczonym Vinavilem lub Wikolem. Konstrukcje podstawy mensy wzmocniono przez przklejenie i zakółkowanie grubej sosnowej listwy do odwrócia podstawy. Ramę głównego obrazu klejono Distalem, podstawę klejem zwierzęcym, pozostałe elementy Wikolem. Głorię montowano na kółki. Otwory wyborowane w odwróciu dużych części nastawy i zwieńczenia uzupełniono kitem trocinowym z POW, otwory po drewnojadach woskowo-żywicznym kitem z trocinami, kredą i barwnikiem. Tymże kitem wykończono uzupełnienie, uzupełniono nim także lico blatu mensy, następnie zawoskowano, scalono kolorystycznie farbą woskowo-olejną, wypolerowano i pokryto dla zabezpieczenia 2 warstwami szelaku w denaturowanym etanolu. Skorodowane gwoździe usunięto, inne oczyszczono z korozji, wbito głębiej i pokryto farbą antykorozyjną. Korozję usuwano Fosolem, neutralizowano amoniakiem, zmywano i doczyszczono mechanicznie. Oczyszczono zawiasy drzewce tabernakulum, dorobiono zamek. Zniszczone i uszkodzone złączenia rekonstruowano złotem platkowym na czerwonym pulmencie. Złączenia matowe wykonano na szelaku. Złączenia lepiej zachowane scalono złotem w proszku. Złączenia najbardziej narażone na ścieranie zabezpieczono rzadkim werniksem damarowym. Chmurki na glorii pokryto srebrną folią i zabezpieczono. Części polichromowane zawiernikowano rzadkim werniksem damarowym i punktowano farbami olejnymi firm: Rowney i Lefrene odsączonymi na bibule i rozcieńczonymi werniksem damarowym. Prace konserwatorskie wykonano w latach 1986-1987. Wykonawca — PKZ — Oddział w Warszawie. Inwestor — WKZ.

S o c h a c z e w — Sztandar 59 Pułku Piechoty Wielkopolskiej z szarfami z Muzeum Ziemi Sochaczewskiej. Po przebywaniu w ziemi przez blisko pół wieku stan zachowania sztandaru był bardzo zły. Po dezynfekcji tytolem poddano go kilkakrotnej kąpeli, następnie rozpruto i oddzielono poszczególne płyty sztandaru. Usunięto śniedź ze skorodo-

wanych haftów metalowych za pomocą spirytusu i kąpeli wodnych z dodatkiem detergentu, a niekiedy w amoniaku. W miejscach, gdzie czyszczenie haftów groziło ich całkowitym zniszczeniem, zrezygnowano z usuwania śniedzi. Wszystkie elementy sztandaru zdublowano metodą laminowania na odpowiednio uformowany jedwab naturalny. Spoiwem był poliester kwasu akrylowego. Brakujące litery napisów uzupełniono muliną. Wypukłe hafty przykryto cienkim tiulem nylonowym. Następnie zszyto obydwie płyty sztandaru. Zniszczone frędzle metalowe od sztandaru zabezpieczono jako dokument. W ich miejsce użyto podobnych kolorystycznie frędzli nicianych. Analogiczną metodą jak sztandar zabezpieczono szarfy. Prace konserwatorskie prowadzono w 1989 r.

Wykonawca — Zofia Właźnik ze Spółdzielni „ARS ANTIQUA” w Warszawie. Inwestor — Muzeum Ziemi Sochaczewskiej.

S z y m a n ó w (gm. Teresin) — instrument organowy z kościoła parafialnego p.w. Św. Św. Szymona i Tadeusza. Plan działań renowacyjnych podzielono na trzy główne etapy. Pierwszy obejmował konserwację elementów drewnianych środkiem owadobójczym, renowację szafy organowej, klawiatur, cięgieł rejestrowych, wiatrownic, cięgieł tonowych oraz kłoców, drugi — zmiany w dyspozycji oraz reperację piszczałek. Końcowe prace to montaż, intonacja i strojenie całego instrumentu organowego. W wyniku przeprowadzonych prac organy otrzymały dobre brzmienie oraz właściwy strój, przy jednoczesnym zachowaniu wartości historycznych obiektu.

Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1986-1987. Wykonawca — Wiesław Kamiński. Inwestor — parafia rzymskokatolicka.

S z y m a n ó w (gm. Teresin) — klasztor SS. Niepokalanek — fontanna ogrodowa z XVIII w., ufundowana przez Feliksa Łubieńskiego.

Prace konserwatorskie przewidywały: przywrócenie wodotryskowi XVIII-wiecznego kształtu, co wiązało się z usunięciem XX-wiecznych konstrukcji drewnianych i zastąpienie ich metalowymi (na podstawie archiwaliów), wzmocnieniem całej konstrukcji i przywróceniem pierwotnej funkcji. Zdemontowano fontannę i wydzielono poszczególne elementy. Wykonano nową rurę i stożek konstrukcji nośnej. Uzupełniono ubytki metalu, wyprostowano zagięcia i deformacje. Wykonano nowe partie wargi konchy. Odłano także ze stopu cynku, cyny i ołowiu brakujące fragmenty meandrów z cylindrycznej podstawy. Na podstawie archiwalnych zdjęć zrekonstruowano górny nodus, zniszczony w czasie ostatniej wojny. Ze wszystkich powierzchni usunięto produkty korozji metodami mechanicznymi. Pod nalotami stwierdzono istnienie powłoki miedzianej, co skłoniło restauratorów do pomiedziowania uzupełnień i rekonstrukcji. Konstrukcję nośną pokryto minią i lakierem chlorokauczukowym, a od zewnątrz woskiem silikonowym. Zabiegi konserwatorskie przeprowadzono w latach 1981-1984.

Wykonawca — zespół pod kierunkiem dr Elżbiety Nosek ze Spółdzielni „Plastyka” w Warszawie. Inwestor — WKZ.

W a l e w i c e (gm. Bielawy) — pojazd konny — amerykański z lat dwudziestych XX w., nie znanego autora, konstrukcji sworzniowej, czterokołowy, czteroosobowy, jedno- lub parokonny w stylu angielskim.

W trakcie konserwacji oczyszczono wszystkie części żelazne i naprawiono, ubytki drewniane flekowano. Zredukowano koła na gumowych bandażach z obwodami z drewnianych dzwon, drewniane wachlarze boczne gięte, klamki do drzwi bocznych, kinkiety do latarni, dyszel parokonny, latarnie, żelazne poręcze z poduszkami przy siedzeniu przednim, zestawy osiowe. Naprawiono gale-ryjki drewniane tylnego siedzenia, wymieniono tapicerkę (z sukna), położono nowy welwet.

Pojazd konny kareta — coupé z początku XX w., nie znanego autora, konstrukcji sworzniowej, czterokołowy, pięcioosobowy, przeznaczony do zaprzęgu parokonnego, w stylu angielskim.

W ramach prac konserwatorskich oczyszczono wszystkie części żelazne, flekowano ubytki części drewnianych podwozia i nadwozia. Naprawiono siedzenie kozłowe, rogowe, suwniczki pod pasami okiennymi, wymieniono obwody gumowe na kołach, skóry na wszystkich wachlarzach w kolorze czarnym, zrekonstruowano tapicerkę, dyszel parokonny, orczyce i orczyki i polakierowano pojazd. Prace konserwatorskie prowadzono w latach 1984-1985.

Wykonawca — Warsztat Powoźniczy inż. Michała Bugajewicza w Pniewach. Inwestor — WKZ.

Ż y r a r d ó w — sztandar Inwalidów Wojennych RP, k. Żyrardów 1928 r. z Muzeum Okręgowego. Sztandar dwustronny.

W ramach prac konserwatorskich rozdzielono obdwoje części sztandaru, odpruto frędzle i uchwyty, oczyszczono mechanicznie. Z rewersu wypruto obraz olejny. Rewers wyprano przez tamponowanie w letniej wodzie zakwaszonej kwasem octowym z dodatkiem protopanu G. Po wysuszeniu wyprasowano przez zaparzaczkę i uzupełniono ubytki w hałcie orla, przymocowano wystające nitki. Obraz olejny po zabezpieczeniu wszyto ponownie. Wypruto wszystkie cery maszynowe, podszycia iłaty. Następnie zdublowano na podłoże z tkaniny jedwabnej ufarbowanej na kolor czarny. Złożono siateczkę zabezpieczającą. Konserwację przeprowadzono w 1981 r. Wykonawca — mgr Jolanta Lutkowska-Romaniuk. Inwestor — WKZ.

Złożono siateczkę zabezpieczającą. Konserwację przeprowadzono w 1981 r. Wykonawca — mgr Jolanta Lutkowska-Romaniuk. Inwestor — WKZ.

Sztandar Inwalidów Wojennych RP k. Żyrardów 1928 r., — dwustronny.

W ramach prac konserwatorskich rozdzielono obie części sztandaru, odpruto frędzle, kółka i galony oraz przystąpiono do oczyszczania mechanicznego. Następnie sztandar wyprano przez tamponowanie letnią wodą mydlaną lekko zakwaszoną i kilkakrotnie

wyplukano. Czerwone plamy usunięto środkiem wybielającym firmy INCO. Po wyprasowaniu założono siateczkę zabezpieczającą w miejscach przetarć. Pod te miejsca podłożono jedwab naturalny, uformowany na odpowiedni kolor. Nici metalowe i bajorek oczyszczono lekkim roztworem alkoholowym. Następnie obydwie części sztandaru zszyto i zmontowano zgodnie z pierwotnymi założeniami.

Konserwację przeprowadzono w 1983 r. Wykonawca — mgr Jolanta Lutkowska-Romaniuk.

Inwestor — WKZ.

Sztandar Straży Pożarnej w Żyrardowie 1884-1909 — dwustronny.

W ramach prac konserwatorskich rozdzieleno obydwie części sztandaru, odpruto frędzle, galony, kółka oraz wypruto obraz olejny i przystąpiono do oczyszczania mechanicznego. Części najbardziej zniszczone zabezpieczono merlą. Rewers wyprano w kąpeli, awers przez tamponowanie. Obydwie części sztandaru zdublowano na nowe podłożę z jedwabiu naturalnego oraz nowej płóciennej podszewki. Ze względu na zniszczenia i powyciąganie tkaniny całość pokryto siatką zabezpieczającą co 3 cm. Uzupełniono haft jedwabny i metalowy. Część frędzli dorobiono. Do rewersu zszyto obraz po przedniej konserwacji. Następnie obydwie części sztandaru zszyto zgodnie z pierwotnymi założeniami.

Konserwację przeprowadzono w latach 1982-1983.

Wykonawca — mgr Jolanta Lutkowska-Romaniuk.

Inwestor — WKZ.

A r c h i w a l i a: Dokument na papierze czerpanym z 1791 r., plakat *Władze Najwyższe RP*, ustawa o organizacji Rad Narodowych z 1944 r. plan informacyjny Wielkiej Warszawy z okresu międzywojennego, świadectwo szkolne z 1911 r., oświadczenie Komisariatu Ludowego z 1944 r., *Manifest PKWN, odezwa do robotników, chłopów, urzędników, rzemieślników...* z 1944 r., odezwa *Do robotników zatrudnionych w Zakładach Żyrardowskich z 1937 r.*, odezwa *Do robotników i chłopów z 1927 r.* (dwa egzemplarze), wycinek prasowy *Żyrardów jako symbol* — „Ilustrowany Kurier Codzienny” z 1932 r., wycinek prasowy *Żyrardów wymierające miasto* — „Ze Świata” z 1933 r.

Prace konserwatorskie przewidywały mechaniczne usunięcie zabrudzeń archiwaliów i usunięcie podklejeń. Następnie archiwalia poddano kąpielom wybielającym w 1% roztworze wodnym nadmanganianu potasu oraz 0,5% roztworze wodnym pirosiarczanu sodu. Wyjątek stanowiło świadectwo z 1911 r., w przypadku którego zastosowano kąpiele wybielające w roztworach alkoholowych wymienionych związków, w tym samym stężeniu procentowym. Usunięto plamy tłuszczu i ślady po taśmach klejących. Obiekty odkwaszono w 2% roztworze alkoholowym wodorotlenku baru i oczyszczono z plam 1,5% roztworem wodnym metylocelulozy. Uzupełniono ubytki, podklejono rozdarcia oraz zdublowano obiekty bibułą japońską. Końcową pracą było zaprasowanie archiwaliów w prasie. Prace przeprowadzono w 1987 r.

Wykonawca — Aleksandra Gradkowska.

Inwestor — WKZ.

Mapę poglądową Królestwa Polskiego z 1885 r. ułożyła Jadwiga z Zakrzewskich Wójcicka, rysował Władysław Sandecki, a litografię wykonał Władysław Głowczewski. Przeprowadzone prace renowacyjne objęły: odklejenie starego płótna, kąpiele wybielające, uzupełnienie ubytków oraz punktowanie. Na koniec mapę zdublowano nowym płótnem.

Prace prowadzono w 1987 r.

Wykonawca — mgr E. Pilawa.

Inwestor — Muzeum Okręgowe Żyrardów.

Wystrój wnętrz

Ł o w i c z — kaplica Św. Wiktorii w kolegiacie łowickiej, dawniej kaplica Prymasa Uchańskiego z drugiej połowy XVI w. Gruntownie przebudowana w drugiej połowie XVIII w., otrzymała klasycystyczny wystrój — dzieło Schrögera i Graffa. Prace konserwatorskie rozpoczęto od wykonania odkrywek i pobrania próbek do badań technologicznych. Dzięki temu odkryto w polichromii kopuły i fryzu renesansowego błękitne tła rozet, czerwień w tle glorii promienistej, dwie warstwy na włókaskach dzielących żebra od tła rozet, wcześniejszą ugrową i późniejszą zieloną oraz czerwień, zieleń, błękit we fryzach pod kopułą. Odkrywkami w belkowaniu i attyce wykazały istnienie barwnych fryzów klasycystycznych, górnego zielonego i dolnego ugrowego oraz wiele warstw pobiał na elementach sztukaterii. Pierwotnie biała, obecnie mocno zabrudzona powierzchnia draperii pokryta została grubą warstwą farby składającej się z wosku i bieli cynkowej. Zabrudzone i zniszczone pierwotnie białe bazy i archiwolta przemalowano szarą farbą olejną. Stwierdzono utratę poleru na stiukach oraz pokrycie powierzchni kolumn i cokołu lakierem klejowo-żywnym.

Na podstawie odkrywek oraz przeprowadzonych badań technologicznych przyjęto następujące rozwiązania estetyczno-konserwatorskie. Przywrócono we wnętrzu kopuły renesansowy wystrój kolorystyczny, tła rozet — błękitne (smalta), tła promieni w glorii — czerwone (minia). Złoczone promienie, czerwone prostokąty na żebrach. W kopule mechanicznie usunięto warstwy brudu i skruszałe zaprawy ze spoin odkrywając polichromię renesansową. Usunięto także nieudolnie rekonstruowane małe rozetki gipsowe. Odsłonięto spod warstw pobiał i zapraw renesansowy fryz. Po oczyszczeniu kopuły przystąpiono do jej spoinowania zaprawą wapienną z piaskiem (1:3). Odlewy brakujących rozet wykonano z gipsu z dodatkiem piasku w celu uzyskania faktury kamienia i umocowano na bolce ze stali nierdzewnej.

Zachowaną polichromię na żebrach doczyszczono chlebem i zaimpregnowano 3% Paraloidem w toluenie, a następnie wypunktowano farbą (czerwień żelazowa, biel tytanowa, sadza + 8% PAW). Przygotowano podkład: 8% mleko wapienne + 2% zawartość POW pod warstwą malarską w tłach i w tłach promieni. Założono warstwę malarską w tłach rozet (ultramaryna, błękit kobaltowy, biel tytanowa + 8% PAW) oraz w partiach tła promieni (minia + 8% PAW). Po uzupełnieniu przystąpiono do złocenia promieni. Zaizolowano podkład szlakiem i złożono płatkami na mikstion. Po usunięciu

brudu i pobiał na kapitelach, belkowaniu i attyce oraz przemalowań fryzów, uzupełniono brakujące elementy sztukaterii odlewami gipsowymi. Gzymsy, girlandy i kapitele pobielono wapnem z dodatkiem POW. Punktowanie fryzów wykonano farbą na polialkoholu. Zewnętrzną draperię, bazy kolumn oraz archiwoltę oczyszczono mechanicznie z grubej warstwy farby olejnej rozmiękczać ją Remosolem z DWF. Uzupełniono dolną część archiwolty stiukiem, uzupełniono i wyrównano spachlowanie bazy, zewnętrzną draperię oraz je pobielono. Draperie wewnątrz kościoła oczyszczono z farby woskowej pastą złożoną z ciasta wapiennego i 10% NaOH. Następnie uzupełniono frędzle, sznury i spływy draperii od strony okna. Przeszlifowano powierzchnię draperii oraz pobielono sznury i frędzle. Po oczyszczeniu stiuków z brudu i sadzy, usunięto warstwę lakieru z kolumn oraz farby olejnej z portalu. Lakier zmywano toluenem, warstwę farby olejnej Remosolem z DWF. W partiach cokołu usuniętołaty cementowe. W miejscach ubytków założono zaprawę gipsowo-wapienną pod nowe stiuki, a następnie nową masę stiukową i przystąpiono do jej opracowywania. Na wstępie stiuki opracowano i wyrównano pumeksem, po czym obrobiono stiuki stare i nowe na przemian spachlując gipsem i wodą klejową i szlifując papierem ściernym o gradacji od 80 do 600, wygładzono powierzchnię kostkami marmurowymi. Następnie polirowano mieszaniną rozdrobnionej siarki z wapnem palonym zwilżonym wodą. Tablice inskrypcyjne przy wejściu do kaplicy zaimpregnowano Paraloidem w toluenie i nałożono kity zabezpieczające z żywicy epoksydowej z kruszywem (1:3). Rozwarstwiający się marmur w tablicy z prawej strony wejścia spojono i podklejono pęcherze kompozycją żywicy epoksydowej i metakrylanu metylu z utwardzaczem. Następnie założono kity scalające powierzchnię, które punktowano czernią (sadza + emulsja kazeinowa). Obie tablice pokryto pastami zabezpieczającymi (parafina, wosk) i wypolerowano. Prace konserwatorskie przy ołtarzu rozpoczęto od wstępnego oczyszczenia z zabrudzeń powierzchniowych. Partie z alabastru oczyszczono mechanicznie z luszczącej się warstwy pasty woskowej, po czym umyto je mydłem rozpuszczalnikowym (lanoryl). Powierzchnie zniszczone delikatnie przeszlifowano papierem ściernym, wykonano uzupełnienia w gipsie i scälono kolorystycznie. Z elementów marmurowych ołtarza usunięto pastę woskową toluenem. Niektóre zmaltowane partie czarnego marmuru przepolerowano na mokro papierem ściernym, stopniując gradację. Antepedium, najbardziej osłoniętą część ołtarza, zaimpregnowano Paraloidem w toluenie. Zakitowano spoiny, w antepedium uzupełniono większe ubytki, jak w częściach alabastrowych i scälono kolorystycznie. Całą powierzchnię ołtarza pokryto pastą zabezpieczającą i przepolerowano. Prace ukończono w 1987 r.

Wykonawca — Ludwik Brzustkiewicz i Wojciech Sokół ze Spółdzielni ARS ANTIQUA w Warszawie.
Inwestor — WKZ.

Stanisław Horna, Ewa Kościelna,
Marian Rożej